

بررسی محدودیتها و قابلیت‌های اجرایی طرحهای مرتعداری زیربنای مدیریت جامع آبخیز (نمونه موردی ۱۳۴ طرح مرتعداری استان خراسان رضوی)

محمد یوسف شاهرخی^۱، سید محمد تاج بخش فخرآبادی^۲، هادی معماریان خلیل آباد^۳

۱- دانشجوی کارشناس ارشد مرتعداری دانشگاه بیرجند

۲ و ۳- عضو هیأت علمی دانشکده منابع طبیعی و محیط زیست دانشگاه بیرجند

yusofshahrokhi@yahoo.com

چکیده

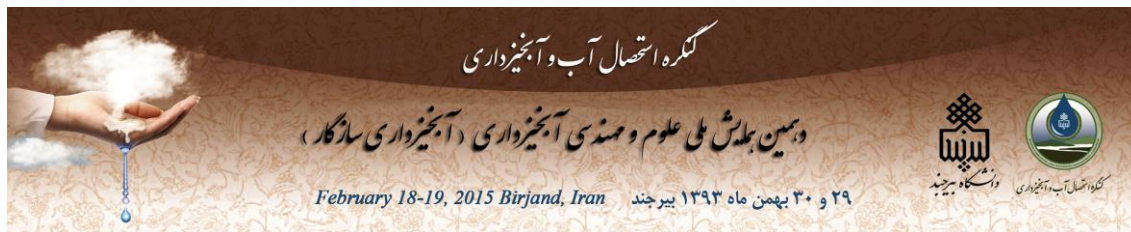
بهره‌گیری از مدیریت مشارکتی و توانمندسازی جوامع محلی رویکرد فعلی سازمان جنگلها در خصوص مدیریت در عرصه های منابع طبیعی می باشد. یک سامان عرفی مناسبترین واحد اجتماعی اقتصادی در سطح منابع ملی بویژه عرصه های مرتعی بوده که بیشترین گسترش را در بین کاربریها دارند. با تشخیص حدود اربعه عرصه های قابل بهره برداری طی عملیات ممیزی مرتع و شناسایی بهره برداران ذیحق، هویت یک سامان عرفی مشخص خواهد شد. این اقدام از اختیارات قانونی سازمان جنگلها، مراتع و آبخیزداری کشور به عنوان نماینده دولت می باشد. با هدف اصلاح و احیاء عرصه های مورد بهره برداری در هر سامان عرفی، طرحهای مرتعداری تهیه و طی مراحل قانونی به نمایندگان بهره برداران همان سامان واگذار می شود. تحقیق حاضر در واقع چکیده نتایج ارزیابیهای صورت گرفته با بهره‌گیری از اطلاعات اجرایی ۱۳۴ طرح مرتعداری استان خراسان رضوی خراسان رضوی می باشد که نتایج آن می تواند در مدیریت جامع حوزه های آبخیز مورد استفاده قرار گیرد. محدوده این طرحها در سطح ۲۱ شهرستان استان خراسان رضوی از تعداد ۲۵ شهرستان فعلی استان و غالباً در سطح حوضه های آبخیز پراکنش دارند. در نتیجه ارزیابی طرحهای مرتعداری مورد نظر، مواردی همچون وضعیت اجرای پیشنهادات ارائه شده در طرحها، فعال یا راکد بودن طرح، بررسی اثرات اجرای پیشنهادات و همچنین شناخت محدودیتها و قابلیت‌های موجود و ... در هر طرح بررسی شده است. روش انجام کار بر اساس بازدید منطقه ای و ثبت مشاهدات صحرائی، مصاحبه با کارشناسان مجری طرحها و نمایندگان اصلیه بهره برداران و تکمیل فرمهای مربوطه بوده است. همه عوامل جزئی اثرگذار در موفقیت یک طرح مرتعداری در قالب ۳ عنوان کلی، مشتمل بر کلیه موارد جزئی بررسی شده مرتبط با عرصه طرح، موارد جزئی بررسی شده مرتبط به عملکرد ادارات منابع طبیعی بعنوان متولی اصلی مدیریت و سازماندهی در عرصه های مرتعی و موارد جزئی بررسی شده مرتبط با عملکرد سایر نهادهای اثرگذار دولتی دسته بندی شده اند. در صورت نقش داشتن هر عامل جزئی در هر طرح، موجودیت آن عامل لحاظ شده و درصد آن نسبت به کل طرحها محاسبه گردیده است. سپسمیانگین عوامل جزئی بعنوان میزان درصد ۳ عامل کلی لحاظ شده است. در نهایت نقش عملکرد سایر نهادهای دولتی در طرح با بررسی ۲ عامل با میانگین ۹۱ درصد بیشترین محدودیت در وضعیت طرحها بشمار رفته، در مرحله دوم نقش ادارات منابع طبیعی با بررسی ۱۱ عامل و با میانگین ۶۹/۵ درصد طرح در اولویت دوم محدودیتها و شرایط عمومی مرتبط با عرصه طرح با بررسی ۸ عامل و میانگین ۴۸/۹ درصد در اولویت سوم محدودیت‌های طرحها قرار داشته اند.

واژه‌های کلیدی: ارزیابی، خراسان رضوی، سامان عرفی، طرح مرتعداری، مدیریت جامع حوزه آبخیز،

الف - مقدمه

با توجه به وضعیت منابع طبیعی و بخصوص مراتع کشور که سالیانه یک تا دو میلیون هکتار از این منابع به بیابان تبدیل می شود و با توجه به این مهم که امروزه مزایای مشارکت در توسعه پایدار منابع طبیعی بیش از گذشته ملموس تر شده است، ارزیابی چگونگی مشارکت مردم در مدیریت منابع طبیعی با توجه به ویژگیهای افراد و ساختار اقتصادی موجود ضرورت دارد (رحمانی و بخشوده، ۱۳۸۸). به گفته (جلالی، ۱۳۹۳) در مراسم گرامیداشت روز جهانی مقابله با بیابانزایی، تنها از طریق مشارکت فعالانه بهره برداران، نهادهای دولتی، جوامع محلی، سازمانها، نهادها و پروتستانی، مراکز آموزشی پژوهشی و بر اساس اصول حکم بر توسعه پایدار و برنامه ریزی و توسعه دولتی و جوامع محلی است که مقابله با بیابانزایی ساماندهی می گردد. از این رو مدیریت مشارکتی از اصول مورد توجه در مدیریت عرصه های منابع طبیعی بویژه مراتع می باشد. امروزه بخش مهمی از وضعیت جاری در عرصه های مرتعی کشور حول ۳ عامل اصلی مرتع، انسان به عنوان بهره بردار و دام متمرکز است. این موضوع بواسطه متأثر بودن شرایط تخریبی عرصه های مرتعی کشور تحت تأثیر شدت بهره برداریها می باشد. راهکار فعلی موجود در مدیریت در مراتع واقع در حوزه های آبخیز که بخش وسیعی از عرصه های مرتعی را در بر می گیرد، شناسایی بهره برداران مجاز و تعیین حریم عرفی آنها جهت بهره برداری و در ادامه تهیه یک طرح مرتعداری قابل اجراء و واگذاری به بهره برداران بعنوان یک سند حقوقی، با هدف احیاء و مدیریت پوشش گیاهی در قالب جلب مشارکت بهره برداران محدوده طرح است. از اینرو در یک طرح مرتعداری هر ۳ محور اصلی شامل عرصه طرح که همان سامان عرفی است، انسان (بعنوان بهره بردار) و دام به عنوان عامل مهم بهره برداری مورد نظر قرار گرفته و مطالعات کاربردی در خصوص آنها و ارتباطاتشان با همدیگر و با سایر عوامل اثرگذار در آنها بررسی می شود. طرح مرتعداری یکی از ابزارهای اصلی مدیریت و بهره برداری از مراتع در ایران بوده که در تهیه آنها به ویژگی های بوم شناختی منطقه از یک سو و به مسائل اجتماعی بهره برداران از سوی دیگر اهمیت داده می شود (رشتیان و کریمیان، ۱۳۹۰). طی بررسی صورت گرفته توسط خلیلیانوشمسالدینی (۱۳۸۰) برای مشخص کردن اثرات اجرای طرحهای مرتعداری بر شاخصهای توسعه پایدار چنین ذکر شده، اگرچه طرحهای مرتعداری سبب افزایش شاخصهای توسعه پایدار شده اند، اما تأثیر آنها در مقابل روند روبه تازید تخریب منابع طبیعی بسیار کم و ناچیز است. به گزارش دفتر فنی مرتع (۱۳۸۲) در طی یک دوره ۳۰ ساله در مراتع کشور ۸۵۱۹ فقره طرح مرتعداری به مساحت ۲۰۵۲۴۸۱۶/۵ هکتار تهیه شده که از این میزان ۶۴۷۷ فقره طرح (۷۶ درصد) با مساحت ۱۶۶۵۵۰۶۲ هکتار طرحهای تصویب شده، تعداد ۴۸۴۸ فقره به مساحت ۱۲۴۲۶۳۰۷ هکتار واگذار شده و ۴۷۳۸ فقره طرح با مساحت ۱۱۷۶۳۱۷۸

هکتر طرحهای در دست اجراء را شاملی شوند. از کل طرحهای بررسی شده در استان خراسان رضوی تا انتهای سال ۱۳۸۸ دوره اجرایی ۱۰۱ طرح به پایان رسیده و تنها ۳۳ طرح کماکان در حال اجراء بوده است. همچنین تعداد ۱۰۳ فقره از این طرحها به نمایندگان بهره برداران طرح واگذار شده و تعدادی از طرحهایی که دوره اجرایی آنها به پایان رسیده نیز در حال بازنگری می باشند (گزارش نظارت بر اجرای طرحهای مرتعداری استان خراسان رضوی، ۱۳۹۰). تعداد نسبتاً زیادی از طرحهایی که دوره اجرایی آنها خاتمه یافته، اغلب بدلیل وجود بعضی از محدودیتهای موجود در منطقه، هیچ نوع سابقه اجرایی نداشته و تلاش ادارات منابع طبیعی در خصوص این طرحها اغلب منحصر به انتقال مشکلات و محدودیتهای طرح جهت اصلاح آنها در مرحله بازنگری بوده است. در طرحهای بررسی شده وجود بعضی از محدودیتهای مشابه بوده که همگی به نوعی مرتبط با ۳ عامل محدوده سامان عرفی، عوامل اثر گذار داخلی و خارجی بر طرح و نقش ادارات منابع طبیعی و سایر نهادهای دولتی بوده است. در حال حاضر اهم فعالیتهای ادارات منابع طبیعی در عرصه های مرتعی مشتمل بر اجرای طرحهای مرتعداری تمرکز یافته است. با توجه به غالب بودن وسعت عرصه های مرتعی، سایر طرحهای عمرانی نیز اغلب در محدوده سامانهای عرفی به انجام می رسد که بعضاً مسائلی را در اجرای برنامه های پیشنهادی طرحها بوجود آورده است. مهمترین این موارد معدن کاوی و استحصال مواد معدنی از داخل محدوده سامان عرفی بوده که با تأیید ادارات منابع طبیعی اغلب مشکلاتی را برای بهره برداری از مراتع بوجود آورده است.

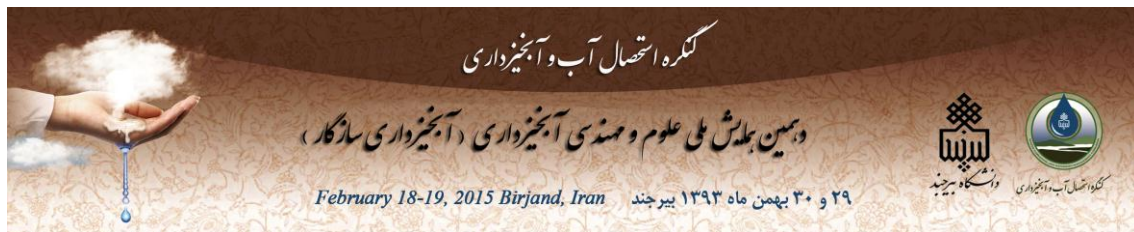
ب- مواد و روشها

۱- محدوده مورد بررسی

این تحقیق بر مبنای اطلاعات اجرایی تعداد ۱۳۴ طرح مرتعداری تصویب شده استان که به شرح جدول زیر می باشد و همچنین بازدیدهای صحرایی و مصاحبه با بهره برداران و مجریان طرحها تهیه شده است. (جدول ۱)

جدول ۱- مشخصات کلی طرحهای مرتعداری مورد بررسی

ردیف	نام شهرستان	تعداد طرح	خاتمه یافته	نام طرحها
۱	بجستان	۱۰	۸	آب باریک، چاه بهرامی، ذبیح آباد (۳)، سردق، سنگ آتش، سه فرسخ، کلاته قیچی، کلاته نو
۲	بردسکن	۴	۴	شریف آباد، علی بیگ، گوشکوه، محمد زور آب
۳	تایباد	۱۲	۶	اولیاء، پیتو، چاه سرخها، چنارک، حاجی آباد، سردآب، کاریزچه، کرات، مارو، مومن آباد، نیبیدو ...
۴	تربت جام	۱۱	۷	تیمنک، جهان آباد، چاه شور، چشمه جوهر، خواجه، قلعه حمام، کل ملک، گوربند، نعتو و ...
۵	تربت حیدریه	۱	۰	تجرود
۶	جوین	۴	۲	جلمبادان، حسین آباد میرزا مومن، کریم آباد بالا جوین، کلاته عرب
۷	چناران	۹	۹	آبگاهی، حتی، خواجه گرداب، دلمی سفلی و علیا (۲)، دهنه آبقدر، رضا آباد، عاشقان، عالی کل
۸	خواف	۳	۲	چشمه نهور، مژن آباد، مهر آباد
۹	درگز	۵	۵	پودینه، قفول و شازی، شمس مغری، شوریک، قازان
۱۰	رشتخوار	۳	۳	تنگل سه درخت، علی آباد دامن، قراولخانه
۱۱	زاوه	۲	۲	آبکوه سلیمانی، عنبر سرا

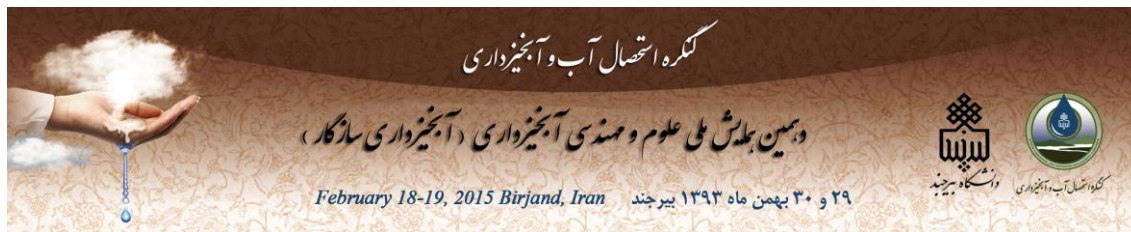

ردیف	نام شهرستان	تعداد طرح	خاتمه یافته	نام طرحها
۱۲	سبزوار	۷	۵	بروغن، پشته عباسی، حسین آباد گنجی، دارین، داورزن، مقیسه، مهرگردان
۱۳	سرخس	۱۰	۰	انجیر بلاغ، آبتلخ، باغک، چهل کمان، درازآب، دوزخه، پده ها، قزل بلاغ غربی، کولاب (۲)
۱۴	فریمان	۷	۵	اره کمر، چهار تکاب، براشک، سنگ نقره، افر سفلی، گله چشمه، گنبدک
۱۵	قوچان	۱۳	۱۳	آق چشمه، باجگیران، بهار کیش، توکل باغ، چاه آب، چشمه دری، سرزو، شمخال، قاطر و...
۱۶	کاشمر	۱۱	۱۱	اسحاق آباد، جاندار، چشمه غدیر، حصارک (۲)، علیدوست، ریخته، فغان، مونجک (۲)
۱۷	کلات	۵	۴	خنستان، سه پنجه، نیشابورک، کال کاغذی، حاجی خان
۱۸	گناباد	۵	۵	چاه میغونی، چاه نمک، عبادیه، کیوتر کوه، نجم آباد
۱۹	مشهد	۶	۴	ترنو، چاه ازبک، چشمه محمد میرزا، حسین چپ، فارمد، مهر آباد زو خونی
۲۰	فیض آباد	۲	۲	دشت دانیال، نوبهار
۲۱	نیشابور	۴	۴	حیدری، خربره، دیزباد علیا، کلیدر

۲- روش تحقیق

در این مقاله به بررسی میزان عملکرد یک سری از عوامل شاخص در طرحها با امتیازدهی موجودیت یا عدم موجودیت آن عامل در قالب ۳ مورد کلی که شامل شرایط عمومی عرصه طرح (سامان عرفی)، نقش ادارات منابع طبیعی و نقش سایر نهادهای دولتی با استفاده از اطلاعات میدانی و مصاحبه با کارشناسان مجری و نمایندگان بهره برداران پرداخته شده است. برای انجام این کار در ابتدا اقدام به جمع آوری منابع اطلاعاتی موجود در کتایچه طرحهای مرتعداری و تهیه خلاصه ای از اطلاعات کاربردی آنها در یک بانک اطلاعاتی مناسب شده است. مواردی مهمی که در این بانک اطلاعات به آنها اشاره شده مشتمل بر شرایط عرصه طرح بوده و سایر اطلاعات مربوط به ۲ عنوان نقش ادارت منابع طبیعی و همچنین نقش سایر نهادهای دولتی پس از انجام بازدیدهای صحرائی و تکمیل فرمهای مربوطه تکمیل شده اند.

مرحله دوم شامل برنامه ریزی جهت بازدید از پروژه های اجرایی و تکمیل فرمهای تدوین شده با هدف مستند سازی و تهیه اطلاعات میدانی بوده که با هماهنگی قبلی با اداره کل منابع طبیعی استان ادارات منابع طبیعی شهرستانها در طول فصل بهره برداری از مراتع به انجام رسیده است. طی بازدیدهای صورت گرفته وضعیت اجرایی طرحها که با هدف احیاء پوشش گیاهی در سطح سامانهای عرفی انجام شده مورد نظر قرار گرفته است. در ادامه موجودیت یا عدم موجودیت هر یک از عوامل اشاره شده که در اغلب طرحهای استان فراگیر بوده به تفکیک موارد ۳ گانه اشاره شده به شرح جدولهای زیر (شماره ۲، ۳، ۴) در هر طرح مورد بررسی قرار گرفته است. به عنوان مثال ضعف روحیه مشارکت پذیری بهره برداران در ۶۸ طرح از کل ۱۳۴ طرح مشاهده شده که حدود ۵۰/۷ درصد از کل طرحها را شامل می شود. در نهایت میانگین امتیازات مربوط به کلیه عوامل جزئی موجود اشاره شده به شرح جداول زیر در موارد ۳ گانه بررسی شده و سپس میانگین گیری شده است. (جدولهای ۲، ۳، ۴).

جدول ۲- عوامل بررسی شده مربوط به شرایط عمومی عرصه طرح

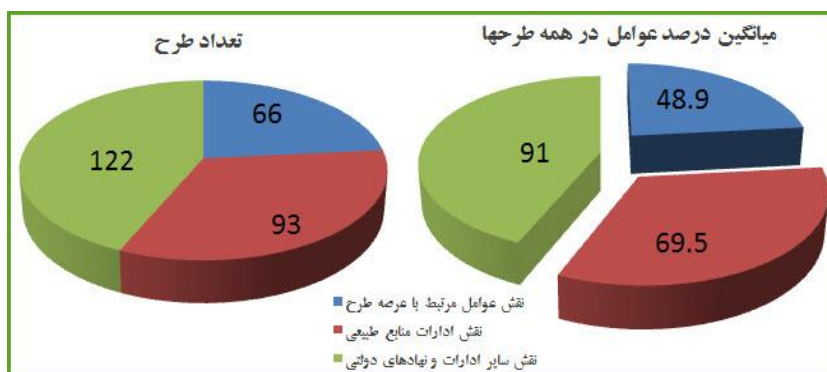
ردیف	شرح هر یک از عوامل	درصد میانگین استانی طرحها	درصد میانگین کلی
۱	ضعف روحیه مشارکت پذیری بهره برداران و عدم اجرای مناسب طرح به دلیل آن	۵۰/۷	۴۸/۹
۲	وجود بعضی از مشکلات اجتماعی ناشی از عدم رضایت در خصوص ممیزی مرتع و ناسازگاری افراد ذیحق با یکدیگر و ...	۱۷/۲	
۲	مشارکت مالی بهره برداران در اجرای پروژه ها	۵/۲	
۳	نوع بهره برداری مشاعی از اراضی طرح و عدم رعایت ظرفیت مجاز چرای در مراتع	۵۸/۲	
۴	کم بودن میانگین سطح مرتع (کمتر از ۱۸۶ هکتار میانگین استانی در این گزارش) بازاء هر خانوار از بهره برداران ذیحق	۶۴/۲	
۵	عدم وجود تشکل رسمی مانند شرکت تعاونی در طرح	۷۰/۹	
۶	عدم اجرای طرح بواسطه معارضه با سایر دامداران غیر بومی (دامداران عبوری و یا سایر سامانهای مجاور) در بهره برداری از مراتع طرح	۲۴/۶	
۷	وجود محدودیت های اقلیمی در طرح و وارد شدن خسارت به پروژه ها مانند خشکسالی و ...	۱۰۰	

جدول ۳- عوامل بررسی شده مربوط به نقش ادارات منابع طبیعی در طرحها

ردیف	شرح هر یک از عوامل	درصد میانگین استانی طرحها	درصد میانگین کلی
۸	عدم اجرایی شدن دقیق پروژه های پیش بینی شده در طرحها	۱۰۰	۶۹/۵
۹	ضعف نسبی طراحی کتابچه طرح (کامل نبودن، صحت و دقت اطلاعات ارائه شده، عدم وجود نقشه های قابل اجرا در طرح و ...)	۹۴	
۱۰	دوری مسافت طرح تا مرکز شهرستان و عدم نظارت دقیق بر اجرای پروژه ها	۳۵/۱	
۱۱	اتمام دورهای اجرایی طرحها	۷۵/۴	
۱۲	عدم تجدید نظر طرحهایی که دوره اجرایی آنها پایانیافته است	۹۴	
۱۳	عدم آموزش کاربردی و اثر گذار جهت بهره برداران در زمینه اجرای پروژه ها	۸۵/۱	
۱۴	عدم کنترل کردن رعایت مدیریت چرا و پروانه چرای دام	۴۲/۵	
۱۵	وجود دامداران غیر مجاز و عدم برخورد قانونی با آنها	۸/۲	
۱۶	عدم بیمه مستمر مراتع	۹۷	
۱۷	عدم تأمین به موقع نهاده های مورد نیاز مانند کود و بذر مناسب	۶۲/۷	
۱۸	ضعف شیوه های اجرای فنی پروژه ها	۷۰/۹	

جدول ۴- عوامل بررسی شده مربوط به نقش سایر ادارات و نهادهای دولتی در طرحها

ردیف	شرح هر یک از عوامل	درصد میانگین استانی طرحها	درصد میانگین کلی
۱۹	عدم امکان استفاده از تسهیلات بانکی جهت مجریان طرحها	۹۳/۳	۹۱
۲۰	عدم همکاری نهاد های دولتی از قبیل منابع طبیعی با امور عشایری، امور دام، ترویج و ...	۸۸/۸	

نمودار ۱- مقایسه میانگین درصد موارد بررسی شده و تعداد طرحها مرتبط با هر عامل

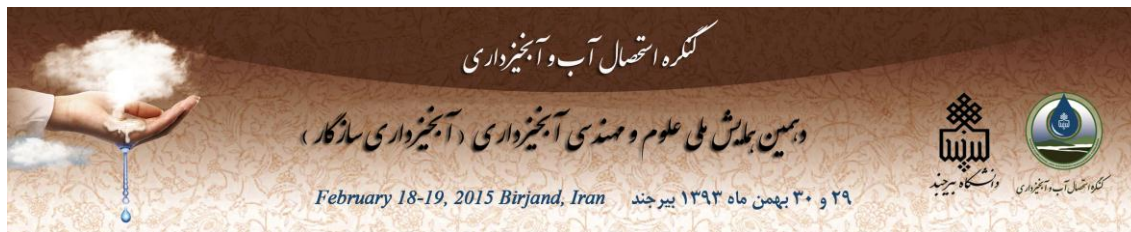
ج- نتایج و بحث

مدیریت اصولی در عرضه های مرتعی حوزه های آبخیز در قالب یک طرح فنی مرتعداری اقدامی مناسب در راستای شناسایی نقاط ضعف و قوت در محدوده یک سامان عرفی که مناسبترین واحد اجتماعی اقتصادی در منابع طبیعی می باشد. توجه به رفع محدودیتهای اجرایی که می تواند در نتیجه ارزیابی و پایش این طرحها مشخص گردد، اقدام اصولی برای بهبود وضعیت مراتع می تواند باشد. در نتیجه دسته بندی عوامل جزئی بررسی شده در کلیه طرحهای مذکور، مواردی عمومی و یا خاص تری مشاهده شده است.

در ادامه به بحث در خصوص وضعیت هر عامل جزئی بررسی شده در طرحها می پردازیم.

۱- بررسی عوامل مربوط به محدوده طرح

در عوامل جزئی بررسی شده مربوط به طرح ۷ عامل بررسی شده است. در این خصوص وضعیت اقلیمی در همه طرحها بعنوان یک عامل محدود کننده، سبب بروز خسارت های کمی و کیفی به اغلب پروژه های اجرایی در طرحهای مورد بررسی شده است. بروز خشکسالی بخصوص طی سالهای اخیر دلیل مهم این موضوع بوده است که بررسی خسارات وارده یکی از مقوله های مهم قابل بررسی می باشد که ارائه مطالبی در خصوص آن در این مقاله نمی گنجد. عدم وجود تشکل رسمی مانند وجود یک شرکت تعاونی فعال که فعالیتهای اقتصادی بهره برداران را به خوبی پوشش دهد در ۷۰/۹ درصد از طرحها وجود داشته است. در سایر طرحهایی نیز که شرکت تعاونی موجود بوده، فعالیتهای کاملاً محدود به بعضی از اقدامات خاص می شده است. محدودیت سطح مراتع بازاء تعداد بهره برداران ذیحق در ۶۴/۲ درصد از طرحها وجود داشته است. حداقل سطح مرتع در این بررسی برای هر خانوار ۱۸۶ هکتار در نظر گرفته شده است. مواردی همچون بهره برداری مشاعی از مراتع و عدم رعایت ظرفیت مجاز چرای در ۵۸/۲ درصد از طرحها و همچنین ضعف روحیه مشارکت پذیری بهره

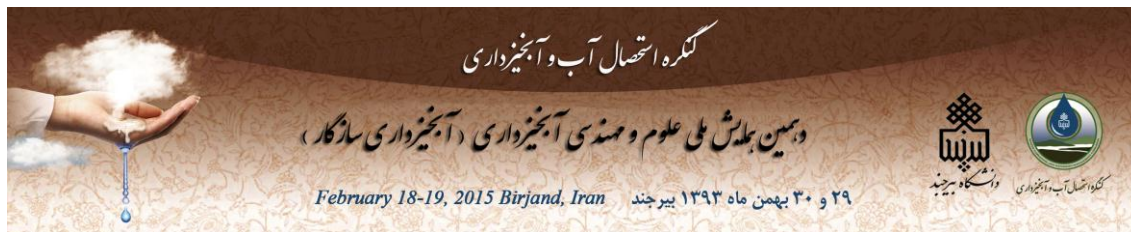

برداران و عدم اجرای مناسب طرح ۵۰/۷ درصد از طرحها وجود داشته است. هر چند که در اجرای یک طرح مرتعداری بحث مشارکت می بایست به خوبی تعریف و اجزاء آن مشخص شود. به گفته رضا نیکدخت (۱۳۹۳) در مطلبی تحت عنوان "زمینه مشارکت مردم در مدیریت منابع طبیعی فراهم است" مصادیق مشارکت مورد نظر مسئولین سازمان جنگلها و انتظارات از مردم در خصوص منابع طبیعی می بایست فهرست شده و سپس برای اعتماد سازی و جلب مشارکت، منافع محسوس و اقتصادی افراد مشارکت کننده در فعالیتهای لحاظ شود.

ضعف مالی بهره برداران و عدم تمایل آنها به مشارکت در اجرای پروژه ها از عوامل دیگری است که در تعداد زیادی از طرحها وجود داشته است. مورد اخیر فقط در ۵/۲ درصد از طرحها مشاهده نگردیده که آن هم متأثر از مواردی همچون وضعیت مالکیت (حالت غیر مشاعی) و نوع ارتباط صمیمانه بهره برداران با یکدیگر بوده است. این مورد را نیز (جنگجو و قربانی، ۱۳۸۶) طی مقاله ای با عنوان رویکردی جدید در ارزیابی اقتصادی طرحهای مرتعداری در ایران به این صورت متذکر شده اند که "در شرایط فعلی ادارات دولتی مهمترین منبع تامین بودجه برای طرحهای منابع طبیعی کشوری باشند، اما مردم به عنوان ذینفعان اصلی این طرحها کمترین مشارکت را در این پروژه هاداراهستند. یکی از دلایل عمده آن محدودیتهای ایجاد شده برای بهره برداری فعلی از مرتع و عدم نظر گرفتن جایگزین مطمئن برای محدودیتهای ایجاد شده می باشد."

۲- بررسی عوامل مربوط به نقش ادارات منابع طبیعی

در عوامل مربوط به نقش ادارات منابع طبیعی ۱۱ عامل جزئی موجود در طرحها مورد بررسی قرار گرفته است. در طرحهای بررسی شده (۱۳۴ طرح) کلیه اقدامات صورت گرفته در خصوص طرح مرتعداری از تهیه تا اجراء توسط ادارات منابع طبیعی و با نظر کارشناسان شاغل صورت گرفته است. البته طی سالهای اخیر در قالب اجرای سیاستهای اصل ۴۴، تنها تهیه طرحهای مرتعداری از طریق مناقصات به شرکتهای پیمانکاری مهندسی مشاور ذیصلاح سپرده شده است. عدم اجرایی شدن دقیق پروژه های پیشنهادی با ۱۰۰ درصد در همه طرحهای بررسی شده مشاهده می شود. عدم دقت کافی در تهیه طرحها، عدم رعایت مفاد شرح خدمات، تغییر در شرح خدمات، نبود نظارت در تهیه بعضی از طرحها از مهمترین مواردی است که در این خصوص قابل ذکر می باشد. مورد اخیر را نیز (جنگجو، قربانی، ۱۳۸۶) طی بررسی ۲۵ طرح مرتعداری اجراء شده در ۲۱ شهرستان از ۱۳ استان کشور مورد اشاره قرار داده است. ایشان چنین گفته اند "که نبود دستورالعملی جامع و قابل اجراء جهت ارزیابی اقتصادی طرحهای مرتعداری سبب شده تا سودآوری اقتصادی آنها کمتر یا بیشتر از مقدار واقعی محاسبه شود و در نتیجه اغلب این طرحها در مرحله اجراء با مشکل مواجه شوند و یا حتی بعد از اجرای موفق در سالهای

اولیه، ضمانتی برای اجرای آنها در سالهای بعدی وجود نداشته باشد. سایر مواردی که به نقش ادارات منابع طبیعی در طرحها مرتبط می شود به ترتیب فراوانی به مواردی همچون عدم بیمه مستمر مراتع به منظور جبران بخشی از خسارات وارده به بهره برداران و مرتعداران در ۹۷ درصد طرحها، ضعف نسبی کتابچه های طرح در ۹۴ درصد از طرحها، عدم تجدید نظر و بازنگری در طرحهایی که دوره اجرایی آنها خاتمه یافته است در ۹۴ درصد طرحها، عدم آموزش کاربردی بهره برداران و مجریان طرحها برای اجرای پروژه ها و نگهداری از آنها در ۸۵/۱ درصد طرحها، ضعف شیوه های فنی اجرای پروژه های پیشنهادی در ۷۰/۹ درصد از طرحها و عدم تأمین نهاده های مناسب از قبیل بذر و کود برای اجرای پروژه ها با ۶۳/۷ درصد از طرحها، بیشترین موارد مشاهده شده می باشند. دلیل عمده وجود بسیاری از این محدودیتها عدم تناسب حدود وظایف بواسطه وسیع بودن عرصه ها با امکانات موجود در ادارات منابع طبیعی به لحاظ پرسنلی، بودجه و ... بویژه می باشد.

بر اساس نتایج تحقیق (جنگجو، قربانی، ۱۳۸۶) دولتی بودن پروژه های مرتعداری سبب ارزیابی نادرست از هزینه های اجرایی طرحها شده است. از طرفی دیگر تأمین بودجه برای سرمایه گذاری در اجرای پروژه های اصلاحی از توان مالی روستائیان و عشایر خارج است.

۳- بررسی عوامل مربوط به نقش سایر نهادهای دولتی

در این خصوص می توان به موارد گسترده ای بر اساس شرایط هر طرح اشاره کرد. ولی سعی شده به موارد مشترک در طرحها در این خصوص اشاره شود. از عمده مواردی که در طرحها مشاهده شده نقش منفی بانکها در ارائه تسهیلات جهت اجرای پروژه های منابع طبیعی بوده است. در مواردی که متقاضیان موفق به دریافت تسهیلاتی جهت اجرای پروژه ها شده اند، عدم موفقیت کامل پروژه بدلیل بعضی از عوامل از قبیل وقوع خشکسالی و یا دیربازده بودن عملیات اصلاحی، سبب ایجاد مشکلات زیادی برای مرتعداران شده است. عدم برخورداری از تسهیلات بانکها در ۹۳ درصد از طرحها (۱۲۵ طرح) مشاهده شده است. در این خصوص نیز (جنگجو و قربانی، ۱۳۸۶) پیشنهاد کرده اند، دولت در قالب اعتبارات یارانه ای طولانی مدت و با بهره کم، زمینه اجرای مطلوب تر طرح مرتعداری را فراهم آورد و به عبارت دیگر دولت به جای اجرای مستقیم طرحهای مرتعداری، بیشتر به انجام خدمات مشاوره ای و علمی پرداخته و تسهیلات اعتباری مناسب را در اختیار دامداران قرار دهد تا خود نسبت به اصلاح مراتع اقدام نمایند.

همچنین در خصوص نقش سایر ادارات در طرح مرتعداری، ضعف مشارکت فعال سایر نهادهای دولتی که وظایف قانونی در قبال حمایت از بهره برداران عرصه های مرتعی به عهده دارند، مانند سازمان جهاد کشاورزی، امور عشایری، ادارات ترویج و

... در روان سازی اجرای پروژه های پیشنهادی در حدود ۸۹ درصد طرحها مشاهده شده است. در مجموع فقدان و یا ضعف حمایتی سایر نهادهای دولتی از طرحها که در عدم موفقیت پروژه های پیشنهادی موثر بودهها ۹۱ درصد (میانگین ۱۲۲ طرح بررسی شده) بیشترین فراوانی را داشته است.

د- نتایج کلی

ادارات منابع طبیعی که به عنوان متولی اصلی ایجاد شرایط مناسب جهت اجرای طرحهای مرتعداری مطرح است در مجموع کلیه عواملی که به آنها باز می گردد به طور میانگین در ۶۹/۵ درصد از طرحها مشاهده شده است. محدودیتهایی که به سامان عرفی و بهره برداران و موارد داخل محدوده طرح مرتبط می شود، در مجموع به صورت میانگین در ۴۸/۹ درصد طرحها مشاهده شده است که از ۲ عامل دیگر درصد کمتری را نشان می دهد.

(مظهری و همکاران، ۱۳۸۸) در مقاله ای با عنوان محاسبه کارایی مراتع واگذار شده در قالب طرحهای مرتعداری در استان خراسان رضوی، چنین اشاره کرده اند که نظرات مرتعداران و ناظرین طرحهای مرتعداری در استان خراسان رضوی نشان میدهد که عمده مشکلات و تنگناهای مربوط به عدم اجرای برنامه های پیشبینی شده در این طرحها شامل ضعف مالی مرتعداران، پایین بودن سطح سواد مرتعداران، دیربازده بودن طرحهای مرتعداری، رقابت مرتعداران برای بهره برداری، کمبود اعتبارات و وامهای پرداختی و تعداد زیاد بهره برداران می باشند.

طبق مطالعه (لامبرت و هاریس، ۱۹۹۹) که به بررسی عوامل مشارکت بهره برداران در سرمایه گذاری در مراتع پرداخته اند، وسعت زیاد عرصه های منابع طبیعی و نیاز به نیروی زیاد انسانی جهت حفاظت و احیاء از این منابع، توانمندسازی بهره برداران را به عنوان تنها راهکار توسعه مراتع دانسته است. از مجموع موارد فوق می توان چنین استنتاج کرد که وجود یک طرح مدون همانند طرح مرتعداری در یک سامان عرفی با بهره برداران مشخص در مدیریت و بالفعل کردن پتانسیلهای موجود در مراتع بویژه توسعه قابلیت پوشش گیاهی موجود نقش مهمی خواهد داشت. این موضوع زمانی قابل تحقق بوده که کارکردهای همه عوامل شاخص و تأثیرگذار مثبت باشند. از این جهت که با بررسی اطلاعات بدست آمده مشخص می شود که محدودیتهایی موجود در اجرای طرحهای مرتعداری که مرتبط با کلیه عوامل عرصه طرح (سامان عرفی) بوده کمتر از محدودیتهایی است که ادارات منابع طبیعی و یا سایر نهادهای دولتی در مسیر اجرای اصولی یک طرح مرتعداری بوجود می آورند. از اینرو در صورت اجرای دقیق همه عوامل مرتبط با نقش ادارات منابع طبیعی و یا سایر نهادهای دولتی که بعنوان نقش حمایتی و مکمل در نظر گرفته می شود، اثربخشی اقدامات انجام شده در راستای وظایف مصرح اصلاح، احیاء، توسعه، حفاظت و بهره برداری از عرصه های مرتعداری مستمر و پایدار خواهد شد.

ه- تشکر و قدردانی

از کلیه مسئولین، کارشناسان، قربانان در سطح ادارات منابع طبیعی استان خراسان رضوی که همکاری لازم را با ما داشته اند و همچنین پرسنل کوشای شرکت مهندسی مشاور مجد آب شرق به صورت صمیمانه ای قدردانی نمائیم.

ه- فهرست منابع

اداره کل منابع طبیعی و آبخیزداری استان خراسان رضوی، کتابچه های طرحهای مرتعداری (۱۳۴ فقره طرح) جلالی خ، ۱۳۹۳. همایش مقابله با بیابان زایی در مورخه ۲۷ خرداد ۱۳۹۳، خبرنامه پیام طبیعت شماره ۹۳ و ۹۴، نشریه داخلی سازمان جنگلها، مراتع و آبخیزداری کشور.

جنگجو برزل آباد م، قربانی م، ۱۳۸۶. رویکردی جدید به ارزیابی اقتصادی طرحهای مرتعداری در ایران. ششمین همایش اقتصاد کشاورزی ایران.

خلیلیان، صادق و شمس الدینی، اسماعیل، ۱۳۸۰. بررسی وضعیت پایداری منابع طبیعی تجدید شونده (جنگلومرتع) در برنامه اول ودوم توسعه، مجله پژوهش وسازندگی شماره ۵۲.

رحمانی ر، بخشوده م، ۱۳۸۸. عوامل مؤثر بر مشارکت بهره برداران در مدیریت مراتع در استان فارس. مقالات ششمین همایش اقتصاد کشاورزی، دانشگاه فردوسی مشهد.

رشتیان آ، کریمیان ع ا، ۱۳۹۰. ارزیابی و مقایسه دیدگاه کارشناسان و بهره برداران نسبت به اجرای سیستمهای چرای در طرحهای مرتعداری استان سمنان. مجله علمی پژوهشی مرتع سال پنجم: شماره اول، بهار ۱۳۹۰: ۱۱۸-۱۰۹.

علیزاده ع، مقیمی ج، بیگدلی م، اسکندری ن، ۱۳۷۹. نتایج حاصل از ارزیابی طرحهای مرتعداری کشور، وزارت جهاد سازندگی، سازمان جنگلها و مراتع کشور

مظهری م، خاکسار آستانه ح، مطلبی م، ۱۳۸۸. محاسبه کارایی مراتع واگذار شده در قالب طرح های مرتعداری در استان خراسان رضوی. ششمین همایش اقتصاد کشاورزی ایران.

مظهری م، دلاوری ا، ۱۳۸۴. تحلیل اقتصادی واگذاری مراتع در چارچوب طرحهای مرتعداری. جهاد دانشگاهی واحد مشهد، مرکز پژوهشهای اقتصادی جهاد دانشگاهی.

مهندسی مشاور آبخیزان، ۱۳۸۳. گزارش نظارت بر اجرای طرحهای مرتعداری استان گیلان

مهندسی مشاور پایداری طبیعت، دستورالعمل ها و ضوابط تهیه طرحهای مرتعداری

مهندسی مشاور مجد آب شرق، ۱۳۹۰. گزارش نظارت بر اجرای طرحهای مرتعداری استان

نیکدخت ر، ۱۳۹۳. زمینه های مشارکت مردم در مدیریت منابع طبیعی فراهم است؟ مسئول گروه پژوهش و انتشارات دفتر روابط عمومی، سایت سازمان جنگلها، مراتع و آبخیزداری کشور.

Lambert, D.K. and T.K. Harris, 1999, Stochastic Dynamic Optimization and Rangeland Investment Decisions, Western Journal of Agricultural Economics.

Surf and download all data from SID.ir: www.SID.ir

Translate via STRS.ir: www.STRS.ir

Follow our scientific posts via our Blog: www.sid.ir/blog

Use our educational service (Courses, Workshops, Videos and etc.) via Workshop: www.sid.ir/workshop